

ზოგიერთ ფსიქიკურ დაავადებათა შესახებ არსებული წარმოდგენები და მკურნალობის ხალხური ტრადიციები აჭარაში

აჭარაში მონმდება ფსიქიკურ დაავადებათა ზოგიერთი სახეობა. ადგილობრივი მოსახლეობა ასეთ პრობლემას სხვადასხვა მიზეზით ხსნიდა. ერთ-ერთ მიზეზად შეშინება ითვლებოდა, რასაც უმადობა, გულის აჩქარება, უძილობა, შიშის შეგრძნება და მოჩვენებები მოსდევდა, მაგრამ ფსიქიკა მკვეთრად არ ერღვეოდა. გადმოცემით, ასეთი პიროვნება ნორმალურ ადამიანად აღიქმებოდა.

შეშინება შეიძლება გამოეწვია ცხოველს, ადამიანს და ა.შ. ძლიერი შეშინება კი ავ სულს ან ბოროტ ძალას მიენერებოდა.

ავი სულების მიერ დასადგურებულ, დაპატრონებულ ადგილებად მიჩნეული იყო დაუსახლებელი, გავერანებული უკაცრიელი ადგილები: სასაფლაო, ხევი, ლელე, ძველი ციხისა და შენობების ნანგრევები და სხვ. (ნიჭარაძე 1971).

შეშინების მიზეზად, ზოგ შემთხვევაში სავსებით რეალური არსებები თუ მოვლენები მიაჩნდათ, რომლებიც შელოცვის ზოგიერთ ტექსტშიც არის ასახული, ზოგიერთ ტექსტში კი ავი სულიც მოიხსენიება:

“რამა შეგაშინაო, ძაღლის ყეფამავო, დედის ხმაურობამაო,

მოშორდი შე წყეულო სულო, შენგან არის შეშინებული“

(ლოცვა შეშინებულისა N3690)

საინტერესოა სულხან-საბა ორბელიანის კლასიფიკაცია ფსიქიკურ დაავადებათა შესახებ, რომლის მიხედვით: „სიგიჟეცა განიყოფება ათერთმეტად: შმაგად, ხელად, სულელად, ცოფად, ნალვლიანად, რეგვენად, ტერტერად, შლეგად, შტერად, ფეთიანად და შეთიანად“ (ორბელიანი: 1993). სულხან-საბა ორბელიანი შიშის შედეგად დაავადებულად მიიჩნევს ფეთიანს, რომელიც „არს ღამით

საოცრებათა და ფეთებათა მიერ მცირე ხანს ცნობა მიღებული“ (ორბელიანი 1993).

ცნობილია, რომ შიშით გამოწვეული დაავადება ფსიქიური აშლილობაც ფსიქოზის გარკვეულ სახეს წარმოადგენს. გადმოცემით, მსუბუქად შეშინებულს (ადამიანის, ცხოველის და ა.შ. შეშინებულს) სოფლის მლოცავი ქალი შეულოცავდა.

ირკვევა, რომ შეშინებულის შელოცვა, რომელიც მთელ საქართველოშია გავრცელებული ადგილობრივმა აჭარელმა ქალებმაც იცოდნენ. რიტუალი მოიცავდა პირველ რიგში, მიზეზის გარკვევას, შემდეგ კი მლოცავი ნახშირითა და ნემსით ხელში, დაბალ, მონოტონურ ხმაზე წარმოსთქვამდა შელოცვას - შეშინებულო გამოდი, გულო მიდი საგულესა და ა.შ. სამწუხაროდ შელოცვის სრულ ტექსტს ვერ მივაკვლიეთ (ჩირგაძე 1991, 14).

ავი სულის მიერ ძლიერად შეშინებული ადამიანი უმეტესად სოფლის ჯინდართან ან ფათერთან მიჰყავდათ. ისინი ძირითადად მამაკაცები იყვნენ, რომელთაც მკითხავისა და მლოცავის ფუნქცია ჰქონდათ შეთავსებული. გასამრჯელოს წინასწარ იღებდნენ, რადგან მკურნალობა ისე არ გაჭრიდა.

ძლიერად შეშინებულს სოფლის მკურნალები დაბალ ხმაზე ყურანიდან უკითხავდნენ და გულზე ნუსხას ჩამოკიდებდნენ. ნუსხა ავგაროზის ანალოგიური პროფილაქტიკური საშუალება, მაჰმადიანურ სამყაროს უკავშირდება. მას ტიმური, ტუმარიც ეწოდება. ეს ამულეტი ისლამის გავრცელებასთან ერთად შუასაუკუნეების აღმოსავლეთში გავრცელდა, წარმოადგენს ქალაქის პატარა ნაგლეჯზე დაწერილ ყურანის სურის ნაწყვეტს, რომელსაც სამკუთხედად დაკეცავდნენ, ტყავში ან რაიმე ნაჭერში გამოკრავდნენ და კისერზე ჩამოკიდებულს ატარებდნენ. აჭარაში ეს ამულეტი, რომელიც თურქეთის ბატონობის ხანაში გავრცელდა, მეტწილად ნუსხის სახელით მოიხსენიება. შ. ნიჟარაძის განმარტებით, „ნუსხა არის შელოცვის ტექსტი (არაბულ ენაზე), რომელსაც ცხრუმორწმუნენი ატარებენ სამკუთხედად დაკეცილს და გასანთლულ ქსოვილში შეხვეულს (უმთავრესად ყელზე ჩამოკიდებულს) ავი სულების, ავი თვალის და უჟმურისაგან თავის დასაცავად“ (ნიჟარაძე 1971).

გადმოცემით, ნუსხა 40 დღე უნდა ეტარებინათ, შემდეგ გახსნიდნენ, ქალაღდს წყალში გაავლდებდნენ და მდინარეს გაატანდნენ, იტყოდნენ - წყალი წაიღებს ავადმყოფობასო (ჩირგაძე 1991, 15).

ნ. მინდაძის აზრით, სხვადასხვა დაავადებათა შელოცვას სხვადასხვა მაგიური ქმედება ახლდა თან. შეშინებულის შელოცვის დროს, გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება ტაქტილურ (შეხებით) ზემოქმედებას. ვფიქრობთ, მაგიურ ქმედებათა სხვაობას სხვადასხვა დაავადებათა დროს, განაპირობებდა არა იმდენად მათზე არსებულ რწმენა-წარმოდგენათა განსხვავებული ხასიათი, არამედ ზემოქმედების ეფექტი. ყოველივე ეს ხალხის მიერ დაკვირვებაზე, ავადმყოფზე და მის ფსიქიკაზე დაკვირვების შედეგად მიღებულ ცოდნას ასახავს (მინდაძე 2013, 184).

ლევინ-სტროსი სამკურნალო მაგიის ეფექტურობის მიზეზად რწმენის სამმაგ ფაქტორს მიიჩნევს: ავადმყოფს სწამს მკურნალის, მკურნალს - თავისი საქმიანობისა, საზოგადოებას - მკურნალისა და მისი სამკურნალო მეთოდების შედეგიანობისა (Левин-Стросс 1983, 148).

შეშინებულის სამკურნალო რიტუალები დღემდე შემორჩა აჭარის, ისევე როგორც მთელი საქართველოს მოსახლეობის ყოფას. ამ ფაქტს, უპირველეს ყოვლისა, მათი დადებითი ფსიქოთერაპიული ეფექტი განაპირობებს.

ამჯერად შევეხებით ფსიქიკურ დაავადებას, რომელიც მთელ საქართველოში სიგიჟის, ჭკუაზე შეშლის, გონების არევის სახელით არის ცნობილი და ემშაკეულ სნეულებად ითვლებოდა.

აჭარაში განასხვავებდნენ ფსიქიკური დაავადების სახეებს; სულელ, რეგვენ, ჭკუასუსტ ადამიანს - ბეჩს//მობეჩოს//გაბეჩებულს ეძახდნენ. ასეთი პიროვნება საზოგადოებას საფრთხეს არ უქმნიდა, არავის აყენებდა ზიანს. ჭკუიდან შეშლილ, აგრესიულ, მანიაკალური-ბოდვითი იდეებით შეპყრობილს კი - გადელებულს ეძახდნენ. ამ უკანასკნელს სუიციდის ჩადენაც შეეძლო. ჩვენი აზრით შესაძლოა დაავადების ეს ფორმა პარანოიდულ შიზოფრენიას გულისხმობდეს. ასეთ ადამიანს ეშმაკები (ალები და

ჯინები) არ ასვენებდნენ, უფრო მამაკაცებს ერჩოდნენ, სხეულში იყვნენ შეპარული და ეშმაკიდან ამოყოლილსაც ეძახდნენ.

ფსიქიკური დაავადება თუ მემკვიდრეობით იყო, მაშინ მას არავითარ ზებუნებრივ მიზეზს არ უკავშირებდნენ და განუკურნებლად მიაჩნდათ. ასევე განუკურნებლად მიაჩნდათ აგრესიული ავადმყოფები, რომელთაც რემისიის პერიოდი საერთოდ არ ჰქონდათ. შეძენილ ფორმებს კი მკურნალობდნენ.

მედიცინის ისტორიკოსთა დასკვნით, ძველ სამედიცინო წყაროებში საბას მიერ განმარტებული ტერმინებიდან მხოლოდ რამდენიმე გვხვდება, მაგალითად, გიჟი, რომელსაც სულხან-საბა ორბელიანი ხმარობს ადამიანის ფსიქიკის ავადმყოფურად შეცვლის აღსანიშნავად, რაც მათ მნიშვნელობით XVI-XVIII საუკუნეების სამედიცინო წყაროებშიც დასტურდება (სააკაშვილი, გელაშვილი 1956, 417).

აჭარაში მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალა მოწმობს, რომ ფსიქიკური პრობლემების მქონე ადამიანებს ადგილობრივი მოსახლეობა გულთბილად და თანაგრძნობით ეპყრობოდა. ხშირად სოფელი მას სხვადასხვა სამუშაოებზეც ეხმარებოდა ა.შ. (ჩირგაძე 1991, 21).

ფსიქიკურ დაავადებათა დროს საკვლევ რეგიონში მკურნალების როლში ხოჯა, მოლა და ჯინდარი გვევლინება. გადმოცემით, ხოჯა ყველაზე მაღალ საფეხურზე იდგა, განათლებული და დაფასებული პიროვნება იყო. მოლა მის შევირდათ ითვლებოდა. ისინი ყურანიდან ხელმძღვანელობდნენ და კითხულობდნენ.

ზოგიერთი ხოჯა სხვა დაავადებებსაც მკურნალობდა, კბილის ამოღებაც იცოდა. ცნობილი ხოჯა იყო ქედის რაიონის სოფელ ცხმორისში ახმედ ბერიძე (ჩირგაძე 1991, 9).

გაბეჩებული და შედარებით მსუბუქი ფორმის გადელეებული ავადმყოფი ხოჯასთან ან მოლასთან მიჰყავდათ. ისინი ულოცავდნენ, უწერდნენ ნუსხას და ჰამაილს. შ. ნიჟარაძის განმარტებით, ჰამაილი ოთხკუთხედი ფორმის, მუშამბაში გახვეული შელოცვის არაბული ტექსტია, რომელსაც ატარებენ ყელზე ჩამოკიდებულს, ზოგჯერ მთელი ცხოვრება (ნიჟარაძე 1971).

რაც შეეხება მძიმე ფორმის აგრესიულ ავადმყოფს, ის იზოლირებული ჰყავდათ. ზოგჯერ ჯინდარს მოინვედნენ, რომელიც მას რკინის ჯაჭვებით ბოძზე მიაბამდა. მოლასაც ინვედნენ, რომელიც მას სამი დღის მანძილზე ამარხულებდა და ულოცავდა. ავადმყოფი მარხვას თუ გაუძლებდა მდგომარეობა გაუმჯობესდებოდა, თუ არა და მოლა ლოცვას შვიდი დღის მანძილზე გააგრძელებდა და ავადმყოფს გადაპარსულ თავზე წყალს დაასხამდა. ზემოაღნიშნული თუ არ გაჭრიდა, მაშინ მკურნალობა ორმოცი დღე გრძელდებოდა (Эриксон 1904, 190).

აჭარაში მონმდება მძიმე, აგრესიული ფსიქიური ავადმყოფისათვის ეგზორციზმის რიტუალის ჩატარების ფაქტებიც. მონვეული ჯინდარი, ასეთ პაციენტს გახურებულ რკინის ჯაჭვში გააძვრენდა, ზოგჯერ გახურებული რკინის შანთებით სხეულსაც ამოუნვაავდა, თან ულოცავდა და აშინებდა. ყველა რიტუალი ავი სულების გამოდევნას ემსახურებოდა (ნოლაიდელი 1935, 35).

ცნობილია, რომ საქართველოში სხვადასხვა დაავადების დროს ჩატარებულ რელიგიურ რიტუალებს დაავადებათა შესახებ არსებული რწმენა-წარმოდგენები ედო საფუძვლად, რომლებიც ძირითადად სნეულებათა გამომწვევ მიზეზზე შემოქმედებას გულისხმობდნენ. ხშირად ასეთ მიზეზად განიხილებოდა ეშმაკი - ავი სული, რომელიც ფსიქიკურ ე.წ. ეშმაკეულ დაავადებას იწვევდა და მასთან დაკავშირებული რიტუალებიც ადამიანის სხეულიდან ეშმაკის განდევნას ემსახურებოდა.

ეგზორციზმის (ეშმაკის განდევნის) სხვადასხვა რიტუალს ატარებდნენ, მაგ., აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში - ჯვარ ხატებში, ბარში კი ეკლესია-მონასტრებში ტარდებოდა და ცრურწმენად არ განიხილებოდა. რიტუალს ატარებდა მთაში - ხევისბერი, უმეტესად წმინდა გიორგის სალოცავში, ხოლო ბარში - მღვდელი (მინდაძე 2013, 188).

როგორც ვხედავთ, აჭარის მაჰმადიან მოსახლეობაშიც ეგზორციზმის მსგავსი რიტუალები ტარდებოდა, მხოლოდ აქ მღვდელისა და ხევისბერის ნაცვლად მოლა და ჯინდარი იღებდა მონაწილეობას.

ცნობილია, რომ ავსულთა (ჯინების) განდევნის ტრადიციას მუსულმანურ სამყაროში ხშირად მიმართავდნენ. ასე მაგალითად, ჩრდილოეთ კავკასიაში ჯინების განდევნის მიზნით ავადმყოფს ჯოხით სცემდნენ, წყალს ასხამდნენ ან მაჯაზე ხელის ძლიერი დაჭერით ცდილობდნენ განედევნათ ავი სული. ასეთი ტრადიცია არა მხოლოდ მუსულმანურ, არამედ სხვა რელიგიის ხალხებშიც არსებობდა.

აჭარაში მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალა გვიჩვენებს, რომ მოსახლეობა საკმაოდ კარგად ერკვეოდა ფსიქიკურ დაავადებათა გამოვლინებებში, სიმპტომებში, ცალკეულ შემთხვევებში ასხვავებდა ამ დაავადებათა შექცენილსა და თანდაყოლილ ფორმებს და მხოლოდ შექცენილ ფორმებს მკურნალობდა. გათვალისწინებული იყო თვით დაავადების ფორმაც, და მასთან დაკავშირებული რიტუალიც შედარებით მარტივი იყო, ხოლო მძიმე ფორმის დაავადებასთან დაკავშირებული რიტუალი საკმაოდ რთულ ცერემონიალს წარმოადგენდა.

საყურადღებოა რომ სულიერად დაავადებული თუ ის საზოგადებისთვის საშიშ ელემენტს არ წარმოადგენდა, არავითარ იზოლაციას არ ექვემდებარებოდა, არც დაცივნისა და ირონიის ობიექტი ყოფილა. მას ყველა ხელს უწყვედიდა და ეხმარებოდა. მის საშველად ხშირად მთელი სოფელი იკრიბებოდა.

თანამედროვე ფსიქიატრია გამართლებულად მიიჩნევს ფსიქიკური პრობლემების მქონე პირთა ჩართვას საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, მათ სოციალიზაციას, რაც მათზე დადებით გავლენას ახდენდა (ოლნესი, კნოდლერი 2013, 138).

მართებულად შეიძლება ჩაითვალოს აგრეთვე მძიმე, აგრესიული ავადმყოფის იზოლაცია, რასაც აჭარის მოსახლეობა მხოლოდ აუცილებლობის შემთხვევაში მიმართავდა. ყოველივე ეს განსაზღვრავს აჭარული მოსახლეობის მიერ ემპირიული დაკვირვების შედეგად მიღებული ცოდნის რაციონალურობას.

როგორც ვხედავთ, ფსიქიკური დაავადებანი აჭარის მოსახლეობის მიერ მათი რწმენა-წარმოდგენების საფუძველზე იყო გააზრებული. აღნიშნული სწეულებანი მოსახლეობის ცნობი-

ერებაში წარმოდგენილი იყო, როგორც შედეგი გარკვეული ირეალური მიზეზებისა (ავი სულები) და მკუნალობაც ამ მიზეზებზე ზემოქმედებას გულისხმობდა.

ცნობილია, რომ მაგიურ-რელიგიური მკურნალობა ფსიქო-თერაპიის სხვადასხვა მეთოდების (ჰიპნოზი, შთაგონება) გამოყენებას ითვალისწინებდა, მაგ., მლოცავი დაბალი მონო-ტონური ხმით წარმოთქვამდა შელოცვას. ავადმყოფის მზერა მის-კენ იყო მიმართული, ე.ი. ხდებოდა ავადმყოფის მხედველობითი და სმენითი ცენტრების ფიქსაცია, რაც ჰიპნოზურ მდგომარეო-ბას იწვევდა. შელოცვის დროს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა სიტყვიერ ზემოქმედებას, რასაც თანამედროვე ფსი-ქიატრიაც სავსებით ეთანხმება.

დაბოლოს, ფსიქიკურ დაავადებებთან დაკავშირებული რწმე-ნა-წარმოდგენები და მათი მკუნალობის მაგიურ-რელიგიური საშუალებები ახლო დგას საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მონა-ცემებთან, თუმცა, იკვეთება ის კუთხოზრივი თავისებურებანი, რაც განპირობებული იყო ამ მხარის ისტორიული პირობების სპეციფიკით. ჩვენს მიერ შესწავლილ საკითხში იგრძნობა ზეგავ-ლენა მაჰმადიანური რელიგიისა, რაც სავსებით ლოგიკურად გვეჩვენება.

დამონმებული ლიტერატურა

ნიჟარაძე 1971 - ნიჟარაძე შ., ქართული ენის აჭარული ლექსიკონი, ბათუმი, 1971

ლოცვა - ლოცვა შეშინებულისა. (ხელნაწერი), ხელნაწერთა ინსტი-ტუტი, **Φ-QN3690**

ორბელიანი 1993 - ორბელიანი სულხან-საბა, ლექსიკონი ქართული, თბილისი, ტ. II, 1993

ჩირგაძე 1991 - ჩირგაძე ნ., აჭარის ეთნოგრაფიული დღიური, ხელნაწერი, (პირადი არქივი), 1991

მინდაძე 2013 - მინდაძე, ქართველი ხალხის ტრადიციული სამედი-ცინო კულტურა, თბილისი, 2013

Леви-Стросс 1983 - Леви-Стросс К., Структурная антропология, Москва, 1983

სააკაშვილი 1956 - სააკაშვილი მ., გელაშვილი ა., საქართველოს მედიცინის ისტორია, თბ., 1956, ტ. III, ნ. I, თბილისი, 1956

Эриксон 1904 – Эриксон Э., ОпытсанитарногообзораокрестностейБатуми, МСКМО, 63, 1904

ნოლაიდელი 1935 - ნოლაიდელი ჯ., ეთნოგრაფიული ნარკვევი აჭარელთა ყოფა-ცხოვრებიდან, თბილისი, 1935

ოლნესი 2013 - ოლნესი დ., კნოდლერი უ., აქტიური სათემო ფსიქიატრიული მომსახურების დასაწყებად, (სახელმძღვანელო), თბილისი, 2013

Nino Chirgadze

THE BELIEFS AND FOLK TREATMENT METHODS SONCERNING SOME PSYCHICAL DISEASES IN AJARA

The paper analyses some psychical diseases described in Ajara. Their existance was explained as a result of various reasons, one of them was „scaring”. The paper discusses the beliefs related to the deciseases, their reasons and their treatment methods. The ethnographic data collected in Ajara are compared to the data of the other reasons of Georgia. The main attention is paid to magical-religious practices as a healing method. It is evident that Islam impacted pre-Islamic, traditional attitudes and methods in Ajara.